

XOTIN-QIZLARNING JINOYAT QURBONI BO‘LIB QOLISHINI OLDINI OLISHDA O‘ZBEKISTON VA XALQARO TAJRIBALAR

Alimardonova Dilnura Azamat qizi

O‘zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi 3-o‘quv kursi kursanti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston va xalqaro tajribalar asosida xotin-qizlarning jinoyat qurboni bo‘lib qolishining oldini olish masalasi tahlil qilinadi. O‘zbekistondagi mavjud huquqiy va ijtimoiy chora-tadbirlar, shuningdek, xalqaro miqyosda xotin-qizlarni himoya qilishga qaratilgan ilg‘or tajribalar o‘rganiladi. Maqolada O‘zbekistonning so‘nggi yillarda xotin-qizlarga nisbatan jinoyatlarning oldini olish uchun amalga oshirgan qadamlarini, shu jumladan yangi qonunlar va huquqiy yordam tizimlarini batafsil ko‘rib chiqish orqali mamlakatdagi mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, huquqiy, ijtimoiy va institutsional yondashuvlar solishtirilib, istiqbolli yo‘nalishlar ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Xotin-qizlar, jinoyatchilik, gender tengligi, O‘zbekiston qonunchiligi, xalqaro tajriba, huquqiy himoya, zo‘ravonlikning oldini olish.

Abstract: This article analyzes the issue of preventing women from becoming victims of crime based on Uzbek and international experiences. It examines existing legal and social measures in Uzbekistan, as well as international best practices aimed at protecting women. The article analyzes the current problems in the country and ways to solve them by examining in detail the steps that Uzbekistan has taken to prevent crimes against women in recent years, including new laws and legal aid systems. It also compares legal, social and institutional approaches and indicates promising directions.

Keywords: Women, crime, gender equality, Uzbek legislation, international experience, legal protection, prevention of violence.

Аннотация: В статье анализируется проблема предотвращения преступлений среди женщин на основе узбекского и международного опыта. Будут изучены существующие в Узбекистане правовые и социальные меры, а также передовой международный опыт, направленный на защиту женщин. В статье анализируются текущие проблемы в стране и пути их решения, подробно рассматриваются шаги, предпринятые Узбекистаном в последние годы для предотвращения преступлений в отношении женщин, включая новые законы и системы юридической помощи. Также сравниваются правовые, социальные и институциональные подходы и намечаются перспективные направления.

Ключевые слова: Женщины, преступность, гендерное равенство, законодательство Узбекистана, международный опыт, правовая защита, профилактика насилия.

Xotin-qizlarga nisbatan jinoyatlarning oldini olish va ularni jinoyat qurboni bo‘lishidan himoya qilish masalasi bugungi kunda butun dunyo bo‘ylab ijtimoiy, huquqiy

va madaniy muammo sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekistonda ham bu masala dolzarb bo‘lib, xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish, ularni jismoniy, ruhiy va iqtisodiy zararlar va zo‘ravonliklardan himoya qilish bo‘yicha bir qator muhim tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, xotin-qizlar o‘rtasidagi jinoyatlar, oilaviy zo‘ravonlik, jinsiy tajovuzlar, majburiy mehnat va odam savdosi kabi jinoyatlar, nafaqat ularning shaxsiy farovonligiga, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham xavf solmoqda.

O‘zbekiston hukumati o‘zining qonunchilik tizimini takomillashtirish, xotin-qizlar uchun xavfsiz muhit yaratish va ularga yuridik, psixologik yordam ko‘rsatish borasida bir qator qadamlar qo‘ymoqda. Biroq, bu masalani hal qilish uchun ko‘plab kompleks yondashuvlar va xalqaro tajribalardan foydalanish zarur.

Xalqaro tajribalarga asoslanib, O‘zbekiston uchun eng samarali yechimlarni ishlab chiqish muhimdir. Skandinaviya mamlakatlari, AQSh, Kanada kabi davlatlar xotin-qizlarni himoya qilish bo‘yicha ilg‘or tajribalarini amalga oshirib, bu borada sezilarli muvaffaqiyatlarga erishganlar. Ushbu davlatlarning tajribalarini o‘rganish va O‘zbekistonga moslashtirish, xotin-qizlarning jinoyat qurboni bo‘lishining oldini olishda katta ahamiyat kasb etadi.

Xotin-qizlar jinoyat sodir etilishida viktimligi yuqori bo‘lgan shaxslar toifasiga kiradi. Viktimologiya, viktimlik tushunchalariga ta‘rif beradigan bo‘lsak, “viktimologiya” lot. “viktima” - qurbon va grekcha “logos” - ta‘limot so‘zlaridan olingan bo‘lib, huquqbuzarlik qurboni haqidagi ta‘limot, jinoiy zo‘ravonlik qurboniga xos xususiyatga ega bo‘lgan jabrlanuvchi to‘grisidagi fandir. Kriminologiyada ushbu tushuncha tor ma’noda, ya’ni faqat xatti-harakatlardan jabrlanganlarga nisbatan qo‘llaniladi.

Jabrlanuvchi tushunchasi va huquqiy maqomi esa O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-prosessual kodeksi (jabrlanuvchi jinoyat natijasida ma’naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar ko‘rgan shaxs (JPK 54-m.)) hamda Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi (jabrlanuvchi ma’muriy huquqbuzarlik yo‘li bilan ma’naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar etkazilgan shaxs (MJtK 295-m.))²⁷ da mustahkamlangan.

Jinoyatdan jabrlanish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslar toifalariga quyidagilar kiradi:

- 1) voyaga yetmagan shaxslar
- 2) xotin-qizlar
- 3) yoshi katta qariyalar va hk.

Shulardan ayollarga nisbatan sodir etilayotgan jinoyatlar ularning sabab va sharoitlarini o‘rganish, xotin-qizlarning jinoyat qurboni bo‘lib qolishini oldini olish va ularni huquqiy himoyasini ta‘minlash masalasiga alohida e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, ayollar viktimlik tavsifining tahlili nafaqat huquqni qo‘llash amaliyoti, balki jamiyatdagi o‘tkir ijtimoiy-madaniy muammolarni hal qilish uchun ham muhim hisoblanadi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra 2022 yilda respublika bo‘yicha sodir etilgan 426 ta odam o‘ldirishning 37,1% (158tasi), JK 104, 105, 109-moddalarida javobgarlik belgilangan 10 927ta badanga turli darajada shikast yetkazishlarning 1 985tasi(18,2%) oila-turmush doirasida amalga oshirilgan. Bundan tashqari, respublika bo‘yicha jami 36 960 nafar xotin-

qizlar jinoiy va ma'muriy huquqbuzarlik hatti-xarakatlaridan jabrlanganligi qayd etildi. Ayollar jabrlanishi eng yuqori ko'rsatkichlari Farg'ona (7 696), Toshkent (4 242) va Namangan (3 180) viloyatlarida qayd etilgan. 2023-yilda O'zbekistonda ayollarga nisbatan zo'ravonlik va tazyiq bilan bog'liq 2638 ta jinoyat ishi hamda 10 091 ta ma'muriy huquqbuzarlik ishi ko'rib chiqilgan. MJtKning 522-moddasi (oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) bilan 4343 nafar shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilib, ularning 2344 nafariga jarima, 1999 nafariga esa ma'muriy qamoq jazosi qo'llanilgan. Jinoyat kodeksining 1261-moddasi (oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) bilan 134 nafar shaxs sudlanib, ularning 51 nafariga ozodlikdan mahrum qilish jazosi, 83 nafariga esa ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolar tayinlangan. 2024-yilning birinchi choragida sudlar tomonidan 4477 nafar shaxs oiladagi zo'ravonlik moddalari bo'yicha javobgarlikka tortildi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu borada muhim qonunchilik islohotlari va amaliy mexanizmlar ishlab chiqilgan.

Qonunchilik asoslari: 2020-yil 2-sentyabrda qabul qilingan “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi Qonun gender tengligini ta'minlashga qaratilgan muhim huquqiy asos bo'ldi. 2021-yil 28-dekabrda qabul qilingan “Gender zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonun orqali jabrlanuvchilar uchun himoya orderlari joriy qilindi. 2019 yil 2 sentyabr kuni qabul qilingan “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-yanvar kunidagi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 4-son qarorida xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ularni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish bilan bog'liq normalar o'z aksini topgan. Jinoyat kodeksining tegishli moddalari (masalan, 118-, 119-, 121-, 122-moddalar) orqali ayollarga nisbatan jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlik belgilanadi.

Amaliy mexanizmlar: “Ayollar daftari” orqali ehtiyojmand va zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollar ro'yxatga olinib davlat tomonidan yordam ko'rsatilishi, ichki ishlar organlari qoshida “xotin-qizlar bilan ishlovchi inspektorlar” faoliyat yuritishi, jabrlanuvchilar uchun rehabilitatsiya markazlari, vaqtinchalik boshpana va huquqiy maslahatlar taklif qilinishi yo'lga qo'yildi. Shuningdek 2022-yilda “Halo” mobil ilovasi ishga tushirilib, zo'ravonlik holatlarini tezda xabar qilish imkoniyati yaratildi. Fuqarolarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida IIV JXD Huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmati qoshida “Ishonch markazi” tashkil etilib, 2022 yil 10 yanvar kundan markazda tunu-kun uzluksiz xabarlarni qabul qilish tizimi yo'lga qo'yildi. “Ishonch markazi” ga ikkita “1259” va “1286” qisqa raqamlari olingan bo'lib, “1259” qisqa raqami oilaviy zo'ravonliklardan jabr ko'rgan fuqarolarga huquqiy yordam ko'rsatish, “1286” qisqa raqami huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'linmalari xodimlari uchun huquqiy yordam ko'rsatishni nazarda tutadi.

Xotin-qizlarning jinoyat qurboni bo'lib qolishining oldini olish masalasi butun dunyo bo'yicha dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ko'plab rivojlangan davlatlar ayollar

xavfsizligini ta’minlashda kompleks yondashuvdan foydalanmoqda. Bu yondashuvlar faqatgina jinoyatdan keyingi javobgarlikni emas, balki jinoyatlarning oldini olish, jamiyatda ongli fikr shakllantirish, ayollarni mustaqil va huquqiy jihatdan faol shaxs sifatida qo‘llab-quvvatlashni ham o‘z ichiga oladi. Bu borada turli mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar samarali strategiyalar ishlab chiqqan. Quyida xalqaro tajribalardan ayrim samarali uslublar va yondashuvlar keltirilgan:

Shvetsiya tajribasi: Shvetsiyada gender asosidagi zo‘ravonlikka qarshi kurash davlat siyosatining muhim qismi hisoblanadi. Hukumat tomonidan ayollar uchun xavfsizlik markazlari tashkil etilgan, zo‘ravonlarga nisbatan psixologik va huquqiy choralar qo‘llaniladi. Maktabdan boshlab gender tengligi haqida ta’lim beriladi.

Kanada tajribasi: Kanada hukumati 2017-yildan boshlab “Gender asosidagi zo‘ravonlikka qarshi milliy strategiya”ni joriy qilgan. Bu strategiya doirasida ayollarni himoya qilishga qaratilgan qonunlar kuchaytirilgan, onlayn tahdid va kiberzo‘ravonlikka qarshi choralar ko‘rilgan. Mahalliy jamoalarni, NNTlarni va ta’lim muassasalarini jalb qilish orqali profilaktik ishlar olib boriladi.

Avstraliya tajribasi: Avstraliya xotin-qizlarni texnologik zo‘ravonlikdan himoya qilish borasida ilg‘or hisoblanadi. Maxsus mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali jabrlanuvchilar tez yordam xizmatlariga murojaat qilishi mumkin. Shuningdek, oilaviy zo‘ravonlik holatlarida zo‘ravon shaxslarni uyidan chetlatish imkonini beruvchi himoya orderlari keng qo‘llanilad.

AQSH tajribasi: AQShning xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurashishdagi asosiy yuridik asoslaridan biri Violence Against Women Act (VAWA) hisoblanadi. VAWA yordamida xotin-qizlarga huquqiy yordam ko‘rsatiladi, shu jumladan himoya buyruqlarini olish va zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan shaxslar uchun maxsus advokatlar tayinlanadi. VAWA qonuni, AQShdagi federal va shtat hukumatlari tomonidan xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurashishda samarali vosita bo‘lib, jinoyatlarning kamayishiga va xotin-qizlar uchun xavfsiz muhit yaratishga olib keldi.

Xotin-qizlarning jinoyat qurboni bo‘lib qolishining oldini olishda xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, faqat jazo choralorigina emas, balki profilaktik va ijtimoiy yordam mexanizmlari ham muhim o‘rin tutadi. Shvetsiya, Kanada va Avstraliya tajribalari ayollar xavfsizligini ta’minlashda kompleks yondashuv samarali bo‘lishini isbotlagan.

Xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda quyidagi jihatlar O‘zbekiston tajribasini yanada kuchaytirishi mumkin:

Profilaktik ta’limni kengaytirish: maktab va oliy ta’limda gender tengligi, huquqiy ong va zo‘ravonlikka qarshi kurash mavzularini doimiy o‘qitish.

Mobil texnologiyalarni keng joriy qilish: “Halo” kabi ilovalarni takomillashtirish, real vaqtda xavfsizlikni ta’minlash imkoniyatini kengaytirish.

Nodavlat sektorni rag‘batlantirish: NNTlar, ayollar tashkilotlari va ko‘ngillilar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Himoya orderlarini qo‘llash mexanizmini soddalashtirish: zo‘ravonlik qurbonlari uchun tezkor, byurokratik to‘siqlarsiz huquqiy yordam tizimini ishlab chiqish.

Tizimli yondashuv – qonun, ta’lim, profilaktika, jamoatchilikni jalb qilish.

Raqamli vositalar – mobil ilovalar, xavfsizlik tizimlari, anonim xabar berish imkoniyatlarini kuchaytirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shuni aytib o‘tish kerakki xotin-qizlarning jinoyatlardan himoyalaniishi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, madaniy va axloqiy masaladir. O‘zbekiston bu borada sezilarli yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, xalqaro tajribalar asosida profilaktik mexanizmlarni kuchaytirish, raqamli xavfsizlikni rivojlantirish va genderga asoslangan siyosatni yanada chuqurlashtirish orqali bu sohadagi samaradorlikni oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda xotin-qizlar uchun xavfsiz muhitni yaratish, ularning huquqlarini himoya qilish va jinoyatlarning oldini olish uchun ta’lim tizimini rivojlantirish, huquqiy va psixologik yordamni kengaytirish hamda jinoyatchilikka qarshi kurashishda yanada samarali choralar ko‘rish zarur. Xotin-qizlarning xavfsizligini ta’minlash uchun davlat, jamoatchilik va xalqaro hamkorlikning birlashgan sa’y-harakatlari, butun jamiyatning barqaror va farovon rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xotin-qizlarning jinoyat qurboni bo‘lishining oldini olishda O‘zbekistonning barcha kuchlarini birlashtirish va samarali xalqaro tajribalarni o‘zlashtirish, nafaqat ayollar, balki jamiyatning umumiy farovonligi uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2023-yil nashri.
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994-yil)
3. O‘zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi (1994-yil)
4. “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun, 2020-yil 2-sentyabr.
5. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun, 2019 yil 2 sentyabr.
6. “Gender tengligi to‘g‘risida”gi Qonun, 2020-yil.
7. “Oiladagi zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun, 2021-yil.
8. UN Women. (2023). Global Gender-Based Violence Prevention Framework.
9. Government of Canada. (2017). Strategy to Prevent Gender-Based Violence.
10. Australian Human Rights Commission. (2022). Ending Domestic Violence through Digital Innovation.
11. Shvetsiya Gender Tengligi Agentligi ma’lumotlari – <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se>.
12. Internet manbalari :
www.lex.uz O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi
www.stat.uz O‘zbekiston Respublikasi statistika agentligi
www.norma.uz Huquqiy yangiliklar va sharhlar portal